

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СТАН СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

Очікувані і бажані зміни на краще у царині української (як і будь-якої іншої) науки про літературу не можуть відбутися без пильної уваги і аналізу її методологічного стану, а також без системної рефлексії її власне теоретичного багажу. Це твердження не просто звичне, а звичне до банальності, і, здавалося б, що тут особливо нема чого обговорювати, а треба просто діяти. Та, як показує практика, саме сфери методології літературознавства і теорії літератури не можна сьогодні віднести до реально пріоритетних чи таких, які активно викликають до себе стійкий інтерес і привертають належну увагу¹. І хоча ми не оригінальні щодо такого стану справ у своєму „цеху” (щось подібне, скажімо, спостерігається, судячи з новітніх оглядів, і в російському літературознавстві²), та від цього, звісно, нікому аж ніяк не легше.

На такому тлі звертають на себе особливу увагу спорадичні спроби українських авторів (І. Дзюби, Г. Сивоконя, М. Наєнка, В. Фьодорова, С. Павличко, Т. Гундорової, С. Андрусів, О. Домашенко й ін.) звернутися до розгляду методологічного стану українського літературознавства, тому що сам факт їх періодичної появи не тільки засвідчує можливість виникнення уваги

¹ Аналіз даних, які містяться у „Повідомленнях про захист докторських дисертацій”, що надруковані в „Бюлетені ВАК України”, дає наступну картину. У період з 2002 по 2004 роки в Україні було оголошено про захист 28 докторських дисертацій з літературознавства. З них три роботи були виключно зі спеціальності „Теорія літератури”, ще чотири — з двох спеціальностей, включаючи і „Теорію літератури”. Причому з вказаних трьох суто теоретичних робіт тільки одна (!), виходячи хоча б з формулювання її теми, мала певне методологічне спрямування. Це докторська студія М. Гнатюка „Літературознавчі концепції Івана Франка у контексті методологічних пошуків українського літературознавства II половини XIX ст. – поч.. XX ст.” (2003 рік).

² Так, від слідкувавши літературознавчу продукцію у двох хронологічних зрізах — 1994 року і 2002 року, — А. Рейтблат дійшов висновку про те, що за вказаний період ситуація не змінилася на краще. Переважають книги з історії літератури (їх більше 90%), книг з теорії літератури не стало більше (24 із загальної кількості 285 у 1994 році та 25 із загальної кількості 381 у 2002 році). „Причому, — коментує ці цифри російський дослідник, — це або навчальні посібники, або переклади зарубіжних авторів, або роботи про зарубіжну теорію літератури. *Власне дослідницьких праць з теорії літератури практично нема*” (Рейтблат А. Российское литературоведение и современная ситуация. (Размышления по поводу издания литературоведческих книг в 2002 г.) // Новое литературное обозрение. — М., 2004. — № 69. — С. 293; курсив мій — І. К.). У 2003 році в Росії було захищено 47 докторських дисертацій і „жодна не була присвячена теорії літератури” (там само. — С. 298).

українських літературознавців до проблем методології та теоретичних засад власної наукової діяльності, поступово окреслюючи коло їх подальшого компетентного обговорення, а й артикулює і об'єктивує ті світоглядні тенденції, на співіснуванні і зіткненні яких реально функціонує сучасна українська літературознавча свідомість.

При цьому в порівнянні із західною критикою чи російською наукою про літературу українське літературознавство, на превеликий жаль, характеризується „відсутністю... значних теоретичних шкіл”³, які б створили сталі традиції і на їх основі розвивали в Україні різні літературознавчі методології. У такій ситуації продуктивні колізії розвитку світового літературознавства явно змінюють на теренах української науки про літературу свій проблемний реєстр, змістовно і функціонально переходячи з актуальної сфери культурного розвитку на здебільшого реанімаційну ділянку. Як приклад такого процесу, Т. Гундорова цілком доречно нагадує долю формалістичної методології в Україні, яка далі поодиноких явищ так і не зазнала справжнього розвитку. Відсутність розвинутої традиції радикальної критики культури, „яка живила всілякі формалістичні теорії, з деконструктивізмом включно”, закономірно призвела до того, що «захоплення новітніми формалістичними методологіями... та спротив щодо них академічного літературознавства в Україні не так повторюють у 1990-х типому для Заходу 80-х років ситуацію протистояння „лівої” та університетської критики, як проявляють давню опозицію „західництва” та „народництва”, типому для української модерної свідомості»⁴.

З усім цим так чи інакше пов'язане питання про академізм у літературознавстві, загальна тенденція у розгляді якого полягає у тому, щоб списати на академічне літературознавство усі гріхи і негативи і репрезентувати академічний дискурс виключно таким, який, за словами Т. Гундорової, „стає чи

³ Гундорова Т. Методологічний тиск // Критика. — К., 2002. — Ч. 12 (62). — С. 15.

⁴ Там само. (У всіх цитатах зберігається авторська орфографія — І. К).

не скрізь (за винятком самої Академії) об'єктом для насмішок та кніпів”⁵. Усе наростаючій іронії піддаються й традиційні для академічного літературознавства (і далеко не тільки радянського, особливо догматичним варіантом якого вважається саме український варіант) принципи об'єктивності та історизму.

Правда, не все у цій критиці позбавлене слухності. Скажімо, мають сенс твердження, що українське академічне літературознавство, оминаючи власне методолого-засадничі проблеми, розвивалося в посттоталітарній ситуації 1990-х років „передусім екстенсивно та функціонально”, коли «найпродуктивнішими напрямками виявилися заповнення „білих плям” та побудова і підтримка нового офіційного канону»⁶. Хоча тут таки варто визнати, що робота по заповненню „білих плям” мала і продовжує мати принципове значення, бо вона забезпечує дослідників належним об'єктним матеріалом.

Цілком можна погодитися і з занепокоєнням стосовно того, що в нашому академічному літературознавстві „слабшає потреба і вартість оригінальної інтерпретації явищ минулого, натомість підноситься ціна так званих підсумкових, універсальних видань, де на передній план виступає нормативна ідеологічна функція, покликана забезпечити існування нового канону”⁷. Адже у науці існує певний зв'язок між загальними працями і студіями спеціальної проблематики, тому ні про які повноцінні узагальнюючі науково-дослідні (а не науково-популярні) праці не можна говорити, якщо первісно не здійснюватиметься ціла низка спеціальних поаспектних студій, результати яких створять необхідні умови і стимули для нової узагальнюючої роботи. І саме до усвідомлення цього активно закликав ще у середині 1970-х років Д. С. Ліхачов⁸.

Не можна вважати нормальним і становище, коли „панівними залишаються традиції історико-літературного дослідження”⁹, а іншими словами — панування

⁵ Гундорова Т. Методологічний тиск. — С. 14.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Див.: Ліхачёв Д. С. Об общественной ответственности литературоведения // Ліхачёв Д. С. Избранные работы: В 3 т. — Л., 1987. — Т. 3. — С. 452.

⁹ Гундорова Т. Методологічний тиск. — С. 16.

історико-генетичного методу з додатком методу історико-функціонального та загальним креном у бік суспільно-історичної детермінації художніх явищ. А раз так, то говорити про нібито наявну в українському літературознавстві „штовханину на методологічному полі” чи навіть „розгул методологій”, які озвучили у своїх виступах відповідно І. Дзюба та М. Наєнко¹⁰, дійсно є явно передчасним¹¹. У нас швидше можна спостерігати „розгул” термінологічної риторики і „штовханину” механічно запозичених із західних літературознавчих методологій понять, але це ще зовсім нічого не говорить про реально, а не декларативно використану в тій чи іншій роботі конкретну методологію.

Більше того, вимагає подолання не тільки несприятливості українського академізму до нових напрямів теоретичного мислення і загалом його рефлексивна неспроможність і методологічно-аналітична індиферентність, коли «впродовж останнього десятиліття не були заактуалізовані й відрефлектовані ані „національні”, ані „західні” методології», але й породжений цією неспроможністю певний нігілізм, завдяки якому незадоволення чи розчарування окремими методологічними напрямами „переростає у відкидання загалом усякої іншої методології, що... не має стосунку до вітчизняних класиків” — тобто тих, чії твори так і не спромоглися послідовно дешифрувати з точки зору різних методологічних засобів і теоретичних кодів, зате не забарилися (А. Дністровий, Д. Стус, О. Пахльовська) із застереженнями про „невідповідність західної методології національній (культурній, філософській) практиці”¹².

¹⁰ Див.: Дзюба І. Метод — це насамперед розуміння // Літ. Україна. — К., 2001. — Ч. 3. — С. 3; Наєнко М. Методологічні візії, дискурси і перспективи на межі століть // Літ. Україна. — К., 2001. — Ч. 5. — С. 3.

¹¹ Див. про це: Гундорова Т. Методологічний тиск. — С. 16; Андрусів С. Сучасне українське літературознавство: тексти і контексти // Слово і Час. — К., 2004. — № 5. — С. 52. Єдине, у чому названі дослідниці відрізняються щодо вказаного питання так це у тому, що С. Андрусів задовольняється у 2004 році тим, що завдяки окремим, хоч і недостатнім, публікаціям західних текстів нові методології і термінологія („а термінологія — це ж уже методологія”) „все ж... поступово просякають наш літературознавчий дискурс” (Андрусів С. Сучасне українське літературознавство: тексти і контексти. — С. 52), а Т. Гундорову ще за три роки до того вже не влаштувала (і, мабуть, цілком слушно) ситуація, коли присутність в українських літературознавчих практиках так званих нових методологій вичерпується здебільшого „окремими фразами” і при цьому відсутні спеціальні вітчизняні дослідження про ці методології, де „було б розлого і ґрунтовно проаналізовано <їх> можливості й обмеження” (Гундорова Т. Методологічний тиск. — С. 16; курсив мій — І. К.).

¹² Гундорова Т. Методологічний тиск. — С. 16.

А між тим, якщо ми дійсно маємо на меті увійти у світове культурно-діалогічне поле і, так би мовити, жити у спілкуванні у *світі і зі світом*, то мусимо таки зважити на те, „що західна методологія дає зразки не лише нових теорій, але також і саморефлексії, критику літератури як інституції, що триває в американському суспільстві, починаючи від 1980-х років”¹³. Тобто треба відмовитися від постійних спроб утримування попри все самої інституції „літератури” на якомусь одному, раз і назавжди прийнятому інтерпретаційному і функціональному місці.

У цьому відношенні компетентного продовження вимагає стаття С. Абрамовича «Зміст і складові поняття „література” як актуальна науково-методологічна проблема»¹⁴. Зважаючи на те, що первісно під літературою (виходячи з етимології слова) слід називати „усе написане” і що саме таке споконвічне значення поняттю „література” повертає сучасна метапоетика¹⁵, С. Абрамович вибудовує свою позицію на зіткненні власне художньої літератури як виключно „рафінованою інтелектуальною розвагою” з літературою риторико-дидактичною („на зразок історичної прози, афористики, публіцистики”, або сакральною літературою і теолого-дидактичними творами), яка покликана виконувати так би мовити значущі суспільно-ідеологічні функції¹⁶. Спірність подібної колізії, як на мене, полягає в тому, що не враховує ігрову природу мистецтва слова, яка присутня на всіх його еволюційних станах (тим паче на етапі вже сформованого феномену), на що далеко небезпідставно звертали увагу і Й. Гейзінга¹⁷ з його тезою про „гру” як вищу людську сутність, і Г.-Г. Гадамер з його положенням про виняткову серйозність гри, яка стосовно

¹³ Гундорова Т. Методологічний тиск. — С. 16.

¹⁴ Див.: Наук. вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ: Зб. наук. праць. Гуманітарні науки. — Чернівці, 2005. — Вип. 2–3. — С. 6–14.

¹⁵ Тут С. Абрамович покликається на відповідну позицію з роботи: *Фатеева Н. А.* Контрапункт інтертекстуальності, или интертекст в мире текстов. — М., 2000. — С. 4.

¹⁶ Див.: *Абрамович С. Д.* Зміст і складові поняття „література” як актуальна науково-методологічна проблема // Наук. вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ: Зб. наук. праць. Гуманітарні науки. — Чернівці, 2005. — Вип. 2–3. — С. 6, 7, 12.

¹⁷ Див. *Гейзінга Й.* Homo Ludens / Пер. з англ. О. Мокровольського. — К., 1994. — С. 5–90, 123–166, 180–196 й ін.

художнього досвіду ще й постає „насамперед способом буття самого твору мистецтва”¹⁸.

Має рацію С. Абрамович, коли виступає проти розповсюдження в науці про літературу невинного еkleктизму, коли «...наші сьогоднішні спроби розглядати літературу лише як „мистецтво”, водночас прагнучи видобути з неї максимум повчальності й ідейності, є механічним поєднанням різнорідних підходів, які формувалися в різні епохи і в різних контекстах, але безпринципно змішалися в еkleктичній свідомості „прогресистських” літературознавців ХІХ–ХХ ст.»¹⁹. Та разом з тим важко спростовувати те, що художньо-мистецька ідентифікація, як цілком слушно вважав хоча б той же Ю. М. Лотман, в межах літературознавства є лише первісною ідентифікацією тексту і аж ніяк не заперечує можливості його принципової реальної поліфункціональності²⁰.

Можна погодитися і з тим, що, аналізуючи літературу різних часів, треба враховувати історичну, жанрову і т. і. специфіку, треба зважати на те, що „у різні епохи, в різних культурах, у різних народів літературою називаються все ж таки різні речі”²¹. Але це не означає, що той чи інший текст повинен сприйматися в подальші після свого виникнення часи виключно з точки зору історичної свідомості часу свого створення (бо це, як добре знають герменевти, не тільки неможливо, але й не потрібно²²) чи що він повинен дешифруватися

¹⁸ Див.: Гадамер Г.-Г. Істина і метод: У 2 т. / Пер. з нім. О. Мокровольського — К., 2000. — Т. 1.: Основи філософської герменевтики. — С. 102 (а також увесь підрозділ „Гра як провідна нитка онтологічної експлікації”, с. 102–130).

¹⁹ Абрамович С. Д. Зміст і складові поняття „література” як актуальна науково-методологічна проблема. — С. 12.

²⁰ „В реальному житті культури, — читаємо у Ю. М. Лотмана, — тексти, як правило, поліфункціональні: один і той самий текст виконує не одну, а декілька (деколи — багато) функцій. ...В певних умовах... суміщення <художньої і нехудожніх> функцій виявляється... закономірним, необхідним явищем: для того, щоб текст міг виконувати *свою* функцію, він повинен нести ще деяку допоміжну. Так, в певних умовах, для того щоб ікона могла сприйматися як релігійний текст і виконувати цю свою соціальну функцію, вона повинна ще бути і твором мистецтва. Можлива і зворотна залежність — для того щоби сприйматися як твір мистецтва, ікона повинна виконувати притаманну їй релігійну функцію. ...Сказане <попри випадки реалізації текстом тільки однієї функції> в найбільшій мірі відноситься до літератури. Поєднання художньої функції з магічною, юридичною, моральною, філософською, політичною утворює невід’ємну рису суспільного функціонування того чи іншого художнього тексту” (Лотман Ю. М. Аналіз поетического текста. Структура стиха // Лотман Ю. М. О поетах и поэзии. — СПб., 1996. — С. 22, 23).

²¹ Абрамович С. Д. Зміст і складові поняття „література” як актуальна науково-методологічна проблема. — С. 12.

²² Див. про це докл. (з відповідними покликаннями): Козлик І. В. Вступ до західноєвропейської літератури середньовічної цивілізації. Історико-культурний макроетап рефлексивного традиціоналізму. Доба Середньовіччя та епоха Відродження. — Івано-Франківськ, 2003. — С. 23–27.

виключно одним-єдиним кодом, яким би авторитетним цей код не видавався. Якщо текст первісно володіє хоча б мінімальним набором художніх ознак (а це, до речі, ознака всіх синкретичних типів текстів, до яких входить чимало авторитетних сакральних і риторико-дидактичних текстів), то, згідно з позитивним досвідом того ж літературознавчого структуралізму Ю. М. Лотмана, він матиме первісно не один, а два коди дешифрування і може бути сприйнятий також і у просторі художньої парадигми, що, певна річ, не виключає можливостей інших культурно-знакових площин його прочитання.

Отже, за будь-яких обставин не варто, мабуть, зводити сучасну художню літературу як „продукт індивідуальної мистецької свідомості” (тобто літературу як мистецтво) виключно до виробництва „постмодерністичних” текстів, які нібито тільки руйнацією традиції і займаються. Сучасний літературний постмодернізм (в тому числі і сучасна літературна постмодерністська письменницька свідомість) занадто складне, неоднозначне, полівекторне, різноякісне за своїми результатами і далі еволюціонує явище для того, щоб його засуджувати шляхом приписування якоїсь однієї ознаки чи функції. Крім того, варто замислитися і над тим, що саме у практичному плані дає розмивання художньої літератури у масовому виробництві текстів. Чи виявиться власне художній блок текстів (в тому числі і класичних) від цього відкритішим до сучасного сприйняття, зрозумілішим або інформативнішим? Чи не правильніше було б послідовно використати досвід літературознавчого структуралізму Ю. М. Лотмана, який формувався якраз на основі визнання художньої літератури як специфічного феномена, відмінного від інших способів текстотворення, що не виключало її, художньої літератури, зв'язку з нехудожніми текстами і культурою як такою. Художня література як феномен цікава саме як художня література і саме в такій якості виникла й існує тому, що дає щось таке, чого інші форми текстотворення дати не можуть. Інше питання, чого вимагає від неї і на що налаштована сучасна рецептивна

свідомість, особливо масова, а також яким бачить своє місце у загальній культуротворчій діяльності літературознавство і літературна критика.

Можна зрозуміти пафосні заклики-застереження С. Абрамовича на зразок: „Слід поховати...снобістський європоцентризм”, „Біблію не варто розпинати на кроснах Аристотелевої поетики, а Овідія не слід судити за моральним імперативом Біблії”²³. Та для того, щоб подолати вказані негативи, мало закликів — тут потрібне компетентне усвідомлення проблеми і знання методологічного і концептуально-теоретичного досвіду її дослідження. У цьому відношенні С. Абрамович стосовно європоцентризму цілком доречно покликається на позицію М. Й. Конрада 1960-х років ХХ століття. Викликає лише подив, яким чином, говорячи про необхідність при літературознавчому аналізі Біблії чи античних авторів враховувати приналежність їх до певної культурної традиції С. Абрамович жодним словом не згадав фундаментальні праці С. С. Аверінцева, в яких цей висновок всебічно предметно обґрунтовується в деталях і нюансах²⁴.

Разом з тим певні полемічні моменти в загалом актуальній статті сучасного українського літературознавця не применшують значущості того питання, якій вона присвячена — питання про необхідність критики літератури як інституції і відповідно як провідної літературознавчої категорії. Якщо література, в тому числі й українська, — це живий і відкритий у своїй еволюції процес (а саме таке тлумачення передбачає навіть традиційна категорія літературного чи історико-літературного процесу), то вона розвивається не лінійно і не за заданою кимось схемою, якими б високими цілями цей хтось не керувався. Тут варто нагадати і те, що на передньому плані у наш час — час межі століть, епох, час очікування стадіальних змін — у центрі інтелектуальної уваги, в тому числі і гуманітарних наук, неминуче активізується і активізуватиметься надалі, попри усе інше,

²³ Абрамович С. Д. Зміст і складові поняття „література” як актуальна науково-методологічна проблема. — С. 13, 12.

²⁴ Див.: Аверинцев С. С. Греческая „литература” и ближневосточная „словесность” (противостояние и встреча двух творческих принципов) // Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. — М., 1996. — С. 13–75.

також і проблема вибуху в культурі й історії та принципової непередбачуваності подій, що відбуватимуться за вибухом, — яка не випадково була головною теоретичною проблемою у науковій творчості пізнього Ю. М. Лотмана²⁵.

Нарешті, небезпідставними є і судження Т. Гундорової про „різку відділеність” літературознавчих студій як „від масової культури, кіберкультури”, від накопичених у культурному просторі постмодерністських текстологічних практик, так і „від культурологічних та антропологічних досліджень”²⁶. Хоча, здається, щодо ставлення академічного літературознавства (яке у нас включає в себе й діяльність університетських наукових працівників) до постмодерністської літератури починають позначатися позитивні зрушення. Свідченням цього можна вважати, наприклад, новітню книгу А. Мережинської про російський літературний постмодернізм, в якій, до речі, присутній і власне український матеріал²⁷ і здійснено небезуспішну спробу роботи з постмодерністськими текстами на основі використання традиційних літературознавчих категорій.

Разом з тим проблема академізму і окремих його традиційних методологічних принципів є, як на мене, значно складнішою і вимагає значно прискіпливішої уваги і гнучкого диференційованого підходу. І тут, гадаю, варто звернути увагу щонайменше на таке.

1. Не слід ототожнювати феномен академізму як явище кризи сукупності певних методологічних настанов чи явище інертності у розвитку наукової думки на конкретному історичному етапі її еволюції з академічною наукою як такою. Адже наука про літературу заявила про себе як власне про науку, тобто про діяльність, яка має продумані засади і на результати якої варто зважувати, виникла в академічному лоні. У свою чергу, і літературознавча класика, в тому

²⁵ Див. про це: *Иванов Вяч. Вс.* Семиосфера и история // Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. — М., 1996. — С. VII–XIV.

²⁶ *Гундорова Т.* Методологічний тиск. — С. 16.

²⁷ Див.: *Мережинская А. Ю.* Русский литературный постмодернизм: Художественная специфика. Динамика развития. Актуальные проблемы изучения: Учеб. пособие. — К., 2004.

числі й українська, виникла у сфері академічного літературознавства і, як і будь-яка інша класика, не є суто музейною пам'яткою, а містить у собі перспективний потенціал — справа полягає тільки в тому, щоб бути здатним цей потенціал віднайти і задіяти на вирішення актуальних на теренах сучасної України культуротворчих і соціокультурних завдань.

2. У сприйнятті феномену академічної науки необхідно змінити вектор мислення, замінивши панівний тепер пасивно-ретроспективний, суто констатуючий підхід на напрям активно-перспективний, моделюючий, і у такий спосіб на своєму національно-культурному ґрунті пройти той шлях, необхідність якого свого часу усвідомили на Заході і звернення до якого засвідчило те, що „академізм має глибокі корені й можливості для утримання й розгортання гуманітарної концепції”. Так, до вироблення нових академічних принципів у літературній критиці ХХ століття, наводить приклад Т. Гундорова, на Заході спричинилася „нова критика”: «Приміром, англо-американська „нова критика” 30–50-х років започаткувала традиції свідомого раціонального оновлення і творення нової гуманітарної парадигми, центральними елементами якої стали елементи культурної критики, зокрема іронізм, інтелектуалізм, естетично-рецептивна концепція художньої творчості. Водночас „нова критика” мала і культурно-соціяльні цілі... Іншими словами, „нова критика” була для Джона К. Ренсома, Клінта Брукса, Алена Тейта, Блекмура і... Томаса С. Еліота засобом утвердження органічності англійської культури у загальносвітовій. Постструктуральна „нова критика”, яка розгорнулася у Франції, запропонувала нові методи читання літератури, в яких імпліцитно була присутня і критика культури»²⁸.

Іншими словами, справа полягає у тому, щоб свідомо сформувати *продуктивне* уявлення про академічну науку — таке, яке враховує усі принципові зміни не тільки у розвитку науки про літературу, а й зміни у самому розумінні науки як такої і її місця у системі пізнавальних діяльностей, що

²⁸ Гундорова Т. Методологічний тиск. — С. 14, 15. (Курсив мій — І. К.).

пов'язано з особливостями актуальної сьогодні постсцієнтичної доби. Таке посправжньому новітнє уявлення про академічну науку стосується проблеми переосмислення літературознавством своєї природи, своїх цілей і завдань, своєї специфіки і місця у всьому розмаїтті сучасних соціокультурних практик — тобто стосується сфери суто методологічної, сутність якої полягає у розробці стратегічних питань конкретної діяльності, в тому числі і питань стратегії інтерпретації української літературно-художньої спадщини, „себто вписування <її> у новий культурний контекст сучасності”, на чому наголошує Т. Гундорова²⁹.

3. Варто більш детально розібратися з питанням щодо так званого офіційного канону, існування якого повинна забезпечити нормативна ідеологічна функція універсальних академічних видань. „В традиції класичного академізму, — зазначає з цього приводу Т. Гундорова, — це, зрештою, закономірно й престижно — створювати універсальні речі, проте варто з'ясувати, що підтримує такий універсалізм”³⁰. Оце останнє — „що підтримує” — для мене найважливіше. Якщо йдеться про нормативну ідеологічну функцію у звичному розумінні цього поняття, то це явище негативне. Але якщо йдеться про те, що в наших соціокультурних умовах (+ культурні традиції) академічне літературознавство повинно займатися розробкою сукупності новітніх евристичних стандартів власної науково-гуманітарної роботи (а кожен з них так чи інакше має свою методологічну орієнтованість), то це справа потрібна і корисна, хоча б з огляду на те, що будь-яка діяльність мусить мати низку стандартів, в полі яких вона актуально реалізується і які містять у собі також параметри її сприйняття і трансляції.

4. Свого перегляду й переоцінки вимагає також постійне цькування і модні спроби повної методологічної та теоретичної дискредитація таких звичних для традиційної методології літературознавства понять, як „об'єктивність” та „історизм”, про які тепер без супроводжуючого „так званих” говорити, мабуть,

²⁹ Гундорова Т. Методологічний тиск. — С. 14.

³⁰ Там само.

не можуть (це знов ж таки із серії — „так тепер носять”). Якщо уважно придивитися до тверджень на зразок: «Методологічною засадою „радянського літературознавства” було посилення на „об’єктивність” та „історизм”. Автономність і самоцінність мистецького твору заперечувалися, так само як і його амбівалентність і неоднозначність», — то стане очевидним, що вони базуються на певному непорозумінні, викликаючи низку очевидних запитань. По-перше, що таке „радянське літературознавство” і чи це ідеологічне поняття здатне охопити реальне розмаїття літературознавчих робіт радянських часів, тим паче постаті визначних учених-літературознавців, яких за формальними ознаками (місце і країна проживання, членство в партії тощо) можна назвати „радянськими”? По-друге, чи доречно ототожнювати такі поняття, як „академічне літературознавство” і „радянське літературознавство” (іншими словами: чи є колишнє радянське офіційне літературознавство єдиним представником / варіантом академічного літературознавства як такого)? А найважливішим для мене є те, що коли пишуть про „так звану наукову об’єктивність” радянського літературознавства, то забувають чи не враховують тієї принципової обставини, на яку колись звернув увагу ще А. Синявський, даючи аналітику відомого визначення соціалістичного реалізму, прийнятого на 1-му Всесоюзному з’їзді радянських письменників (1934)³¹. Зокрема А. Синявський помітив, що в радянській офіційній ідеологічно заангажованій парадигмі мислення традиційні поняття втрачають свій прямий термінологічний сенс і отримують зовсім інше значення, яке не має нічого спільного з їх первісним концептуальним значенням (див. хоча б аналіз А. Синявським суперечливості самої категорії „соціалістичний реалізм”, з її неминучою, з точки зору термінологічної чіткості, дилемою: одне з двох — або „соціалістичний” або „реалізм”). Те ж саме стосується і вживання у офіційному радянському літературознавстві понять „об’єктивність” і „історизм”, які не тотожні однойменним поняттям, концептуально обґрунтованим в

³¹ Див.: Терц А. (Синявский А.). Что такое социалистический реализм // Лит. обозрение. — М., 1989. — № 8. — С. 89–100.

методологічних вимогах світового академічного літературознавства часів панування сцієнтизму (тут „об’єктивність” й „історизм” аж ніяк не пов’язані із запереченням автономності і самоцінності мистецького твору, його амбівалентності і багатозначності). Я вже не кажу про те, що коли у ХХ столітті у філософії, за якою традиційно закріплювали методологічну функцію, розгорнулися тенденції антисцієнтичного спрямування, то, скажімо, у герменевтиці (хоча б у того ж самого Г.-Г. Гадамера) йшлося не про відкидання об’єктивності як такої, а акцентувалося на необхідності переосмислення змісту цього поняття як критерію науковості з урахуванням специфіки гуманітарних наук і їх принципових відмінностей від природничих і точних наук, які за доби сцієнтизму мали ранг чи не абсолютних взірців (еталонів) науковості³².

Те ж саме стосується і поняття „історизму”, яке розроблялося у минулому в якості одного з провідних методологічних принципів науки про літературу. Попри всі можливі критики і переоцінки це поняття не втрачає своєї методологічної важливості у сфері історії літератури, так само як критика Р. Бартом французької університетської критики позитивістського гатунку зовсім не означала заперечення «ерудиції, необхідності історичної точності і цінності ретельного аналізу „обставин”»³³. Відповідно бартівська делегітимація у сфері літературознавства ідеології позитивістського детермінізму, в межах якого «твір — „продукт” якоїсь „причини”, а зовнішні причини „причинніші за всі інші»³⁴, зовсім не означала заперечення студіювання усього спектру полімотивованості літературно-художніх явищ.

Попри всі можливі критики і переоцінки навряд чи втратять у сфері історико-літературної науки свою вагомість ті складові „історизму” при

³² Друга частина першого тому Гадамерової „Істини і методу” зовсім не випадково називається „Поширення проблеми істини на розуміння гуманітарних наук” (див.: *Гадамер Г.-Г. Істина і метод: У 2 т. / Пер. з нім. О. Мокровольського* — К., 2000. — Т. 1.: Основи філософської герменевтики. — С. 164–354). Варто зважити також і на випадок такого радикала стосовно академічної науки і загалом буржуазного суспільства, як Р. Барт, літературній семіотиці якого літературна критика Франції завдячувала своїм оновленням. «Не в останню чергу, — пише з цього приводу Т. Гундорова, — це було пов’язано з тим, що Барт сприяв появі так званої „нової науковості”, де наукова об’єктивність і есеїстика довільно перепліталися» (*Гундорова Т. Методологічний тиск.* — С. 17).

³³ *Барт Р. Две критики // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Пер. с фр.* — М., 1989. — С. 263.

³⁴ Там само. — С. 268.

вивченні літератури, на яких наголошував ще Д. С. Ліхачов, коли писав про необхідність постійно забезпечувати належні освітньо-інформаційні умови для сприйняття словесного мистецтва (= перманентна активізація „культурної пам'яті”), про „паралакс” (розрив, відхилення), який неминуче виникає між твором і реципієнтом не тільки через історичну віддаленість твору від читача, але й через розходження кола освіченості письменника і читача, через відмінності життєвих вражень, національність традицій тощо. «Правильне визначення цього „паралакса” й усунення його шляхом повідомлення необхідних відомостей й аналізу, — зазначав Д. С. Ліхачов, — найважливіше завдання літературознавства. Звідси ясно, що літературознавство і в цьому відношенні одним з основних повинно мати принцип історизму»³⁵.

Крім цього, не відкидає поняття „історизму” і Г.-Г. Гадамер, адже без цього поняття втрачає сенс одна з провідних у його вжитку категорій — категорія „дієво-історичної свідомості”.

Нарешті, стосовно науки про літературу є сенс зважити, як це робить О. Домашенко, і на поняття *інонауковості*, яким оперує С. С. Аверінцев у характеристиці симвології і на яке, як зазначає О. Домашенко, „прихильно відгукнувся М. М. Бахтін”³⁶. Адже це поняття суттєво відрізняється від поняття ненауковості, бо „ненауковим, більше того антинауковим є тільки безвідповідальне змішування різних аспектів тексту і відповідних цим аспектам видів аналітичної роботи...”³⁷. Поняття „інонауковості” належить до площини ідеї В. Дільтея та герменевтів про особливий характер науковості в гуманітарній сфері і через це сприйняття „інонауковості”, говорячи словами О. Домашенко, як „чи не напівлайливого слова” і як свідчення другосортності

³⁵ *Лихачёв Д. С.* Принцип историзма в изучении единства содержания и формы литературного произведения // Лихачёв Д. С. О филологии. — М., 1989. — С. 58, 59, 56–57, 53–54.

³⁶ *Домашенко А. В.* О трёх направлениях современной академической теории литературы // Литературоведческий сборник. — Донецк: ДонНУ, 2004. — Вып. 17–18. — С. 9.

³⁷ *Аверинцев С. С.* Символ художественный // Краткая литературная энциклопедия: В 9 т. — М., 1971. — Т. 6. — Стлб. 828.

діяльності, до якої воно вводиться³⁸, можна вважати неправомірним і таким, що пахне грубим сцієнтизмом.

Підсумовуючи вище сказане щодо феномена академізму, зазначу: попри все, є сенс пам'ятати, що активне цькування академізму і окремих його методологічних принципів, яке має шанс набути статусу обов'язкового загального місця (моди) і ознаки, говорячи російською, „хорошого тона”, може призвести до протилежного результату — до виникнення нового варіанту несвободи, регламентування, до нового за ідеологічним змістом, та старого за структурою ідеологічного ж логоцентризму — і загалом усього того, чого цілком справедливо так хочеться назавжди позбутися сьогодні.

Безумовно, проблемне коло обговорення методологічного стану українського літературознавства (як і науки про літературу загалом) не зводиться лише до вище названих тем, воно значно ширше і, гадаю, його формування ще не завершено. Проте є одне питання, яке не оминає ніхто, коли звертається до суджень щодо методології літературознавства. Це питання стосується сфери вузького тлумачення методології як учення про метод, а краще сказати — питання про методний арсенал науки. Причому саме у розгляді цього питання стосовно українського літературознавства можна ефективно залучити історичний досвід науки про літературу, що вже саме по собі не тільки зніме багато непорозумінь чи анахронізмів, які не так вже і рідко можна зустріти і сьогодні, але й дозволить обміркувати питання про методологічний стан українського літературознавства в межах ще одного конкретного аспекту, який дозволяє розглянути літературознавчу методологію у контексті новітніх тенденцій і змін розвитку науки і методології як такої за постсцієнтичної доби в умовах соціокультурної ситуації Постмодерну.

Коли літературознавство, натхненне розвитком власної діяльності в академічних формах, який воно пережило у другій половині XIX століття, продовжувало на початку XX століття активно репрезентувати себе через

³⁸ Див.: *Домашенко А. В.* О трёх направлениях современной академической теории литературы. — С. 8–9.

історико-літературну галузь як власне наука у системі наук, В. М. Перетц, спираючись на „Новий Органон” англійського філософа XVII століття, засновника методології досвідної науки Френсіса Бекона, чітко зазначав, що „найважливішим моментом є момент методологічний, коли створюються методи науки, що народжується”, бо „знаходження для даної науки відповідного їй методу вже є запорукою її успіху. Звідси — важливість вивчення тих прийомів, котрими користувалися наші попередники і котрі застосовують сучасники”³⁹. Саме у цій проблемно-тематичній і концептуальній площині видатний учений наполегливо нагадував такі ключові, з його точки зору, методологічні положення наукової діяльності, як: 1) „кожен висновок є остільки прийнятним, оскільки є прийнятними його засади”⁴⁰; 2) „для того, щоб що-небудь зробити, треба знати як це зробити з найменшою затратою сил і здібностей”; 3) через те що різні сфери знань мають свій оригінальний матеріал⁴¹, треба відкинути думку про якийсь „універсальний метод”; 4) аналізувати колишні і сучасні методи треба „з точки зору їх відповідності цілям пізнання наукової істини”⁴²; 5) „не можна покладати всім літературним студіям одну мету, одне певне завдання”⁴³.

Разом з тим здійснене в межах тенденції до антисцієнтизму відокремлення методології від власне науки і оформлення її в самостійну надпредметну і первісно спрямовану на практику галузь чи формацію мислення і діяльності закономірно обумовлює суттєвий перерозподіл (а, значить, і часто

³⁹ Перетц В. Н. Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучений. Методы. Источники. — К., 1914. — С. 95.

⁴⁰ Там само. — С. 94.

⁴¹ „Те, що важливо історичу, юристу, які також досліджують словесні пам’ятки, — пояснює В. М. Перетц, — зовсім неважливо для історика літератури і навпаки”(там само).

⁴² Там само. Не дивлячись на те, що формулювання думок В. М. Перетца закономірно несуть на собі відбиток сучасної йому сцієнтичної Модерної доби, все ж показово, що деякі положення В. М. Перетца красномовно перегукуються з думками пізніших методологів, скажімо, того ж Г. П. Щедровицького (це стосується хоча б тези про зв’язок методу з цілями пізнавальної діяльності, ставлення до попереднього методологічного досвіду та й загального ставлення ученого першої половини XX століття до власне методологічної проблематики в науковій сфері — див., напр.: Щедровицький Г. П. Об одном направлении в современной методологии // Щедровицький Г. П. Философия. Наука. Методология. — М., 1997. — С. 387; Щедровицький Г. П. Логико-эпистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки // Там же. — С. 292; див. про це докл.: Козлик І. В. Методологія літературознавства як актуальна проблема. Стаття друга // Зарубіж. літ. в навч. закл. — К., 2004. — № 1. — С. 57–58; К., 2004. — № 5. — С. 60–62).

⁴³ Перетц В. Н. Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучений. Методы. Источники. — С. 91.

переінтерпретацію) власне методологічної проблематики. Наслідком такого перерозподілу є хоча б те, що ціла низка проблем переходить зі сфери методології конкретних наук, в тому числі і літературознавства, у площину загальної методології, де в результаті рефлексивно-методологічного аналізу трансформується у систему найбільш загальних інтегративних регулятивних застережень і приписів і завдяки цьому знаходить своє вирішення⁴⁴, яке було важко досяжним в межах методології конкретної науки, традиційно тісно пов'язаної з боротьбою певних теоретичних концепцій⁴⁵.

Що стосується специфічної гносеологічної сфери літературознавства, то тут зміни у методологічній ситуації примушують зацентувати увагу на наступному.

Якщо належно враховувати *постійне нарощення літературно-художніх та суспільно-літературних явищ* (текстів, творчих особистостей, стилів, форм, типів читачів і т. і.) як органічного способу хронотопної репрезентації у світі самого об'єкта науки про літературу, то доведеться звернути увагу на те, що неможливе не тільки буквальне (механічне) використання традиційних методів і прийомів аналізу літературних явищ, але й повна відмова від певних складових цих методів. Кожен з цих методів чи їх варіантів є історично і гносеологічно обмеженим, орієнтованим на певні онтологічну картину словесного мистецтва, цілепокладання і мотиви звернення до його вивчення, і тому обґрунтоване використання їх у сучасних дослідженнях можливе лише за умови їх певної вибіркової, корекції, перегрупування, інтегруючого поєднання.

⁴⁴ Так, розглянута на методологічних засадах діяльнісного підходу структура наукового предмета (див.: Козлик І. В. Методологія літературознавства як актуальна проблема. Стаття друга // Зарубіж. літ. в навч. закл. — К., 2004. — № 5. — С. 59–62) фактично знімає проблемність з питання про можливість єдиного провідного методу в літературознавстві чи можливість безпосереднього відкидання того арсеналу методів, який був накопичений у минулому. Прив'язка ж питання про метод (чи методи) дослідження до конкретних гносеологічних задач і об'єкта гносеологічної діяльності, які безпосередньо керують формуванням цілеспрямованого наукового предмета, дає конкретні критерії для визначення придатності того чи іншого методу як системи дослідних прийомів до реалізації певної наукової діяльності.

⁴⁵ Саме цей тісний традиційний зв'язок і засвідчується О. С. Бушмінін, коли він проголошує примат теорії літератури у її співвідношенні з методологією літературознавства (див.: Бушмин А. С. Наука о литературе: Пролемы. Суждения. Споры. — М., 1980. — С. 17).

Більше того, зміниться уявлення про сукупний літературознавчий підхід як такий, який виявиться не статичним, а структурно динамічним та ієрархічно влаштованим, при чому ієрархічність ця знов ж таки буде динамічною і варіативною. Вибір конкретного методу чи створення специфічної методної модифікації, будь-яка можливість взаємозв'язку між різними методами, належне врахування і взаємодія між досягнутими завдяки їм гносеологічними результатами знов ж таки залежить від наявності відповідних онтологічних картин власної літературознавчої діяльності та її об'єкта, а також від характеру цілепокладань, задач і проблем його дослідження.

Таким чином, будь-яка деконструкція одного з усталених методів означатиме в зоні нових цілепокладань конструювання іншого методу чи методної модифікації. Тобто абсолютної деконструкції у сфері формування способу дослідження (= методу) бути не може: те, що свого часу оформлялося як певний метод вивчення літератури, перетворюється в одну з обов'язкових передумов сучасної (історично компетентної) наукової інтерпретації літературно-художнього феномену⁴⁶, включається в новій іпостасі — одного зі складових принципів чи приписів — до новоутворюваної методної ієрархії. Такий підхід повністю впливає з логіки розгляду в загальній методології проблеми методу і специфіки історичної динаміки „методичних знань”⁴⁷.

Крім того, в розмові про методний арсенал літературознавства привертає до себе увагу і той факт, що в цьому арсеналі явно превалюють методи практичного літературознавства. Так, у переліку методів дослідження

⁴⁶ Наприклад, звернення до творчості новітнього письменника, тобто новітнього гносеологічного матеріалу, закономірно мусить пройти щонайменше історико-генетичний, історико-функціональний (на рівні літературно-критичного), структурно-семіотичний рівні, робота на яких і дасть можливість визначити базовий різномірний і різноаспектний фактологічний (більший за суто емпіричний) матеріал, необхідний для розгортання подальших літературознавчих досліджень. Те ж саме можна сказати і стосовно компаративістики, яка сьогодні продовжує активно розвиватися як самостійна галузь літературознавства, але разом з тим входить і в якості одного з провідних принципів в структуру методологічної організації сучасного історико-літературного дослідження.

⁴⁷ Див. про це докл.: *Козлик І. В.* Методологія літературознавства як актуальна проблема. (Стаття третя. Площина загальної методології науки і методології конкретної науки) // *Филологические исследования / Донецкий национальный ун-т.* — Донецк, 2004. — Вып. VI. — С. 139–140.

літератури, запропонованому свого часу В. М. Перетцом⁴⁸, усі без винятку методи є способами практичного аналізу літературно-художніх явищ. І це цілком закономірно, адже, як вже відзначалося, літературознавство репрезентувало себе у другій половині XIX століття власне як науку у системі наук саме через історію літератури.

Рішучі зміни у цьому відношенні відбулися в центральній- і східно-європейському літературознавстві, починаючи з середини 1910-х років, коли наука про літературу почала активно займатися проблемами власне теорії літератури⁴⁹. Так, вагоме підґрунтя, пов'язане з постановкою власне теоретико-літературних проблем, мають такі напрями у сфері розвитку літературознавчої думки XX століття, як російська „формальна школа” і Празький лінгвістичний гурток (Ю. М. Тинянов, Б. М. Ейхенбаум, В. Б. Шкловський, Р. Якобсон, В. Я. Пропп, Я. Мукаржовський й ін.), комплексно-інтегративний напрям кола Бахтіна (М. М. Бахтін, В. М. Волошинов, П. М. Медведєв), феноменологічна теорія і критика (на зразок студій Романа Інгардена), літературна герменевтика (у виконанні філософів М. Гайдегера, Г.-Г. Гадамера та П. Рікера), Констанська школа критики (чи школа рецептивної естетики — В. Ізер, Г. Р. Яусс)⁵⁰,

⁴⁸ В. М. Перетц класифікував усі методи вивчення літератури як словесного мистецтва на дві групи: 1) суб'єктивні методи (завжди орієнтуються на готову засаду чи критерій оцінки), куди відніс метод естетичної критики, етичний метод, публіцистичний метод; 2) об'єктивні методи (виходять з особливостей предметного матеріалу вивчення), куди належать історичний метод, історико-політичний метод, історико-психологічний метод, комбінований культурно-історичний метод, етно-психологічний метод, порівняльно-історичний метод, еволюційний метод, еволюційно-етнографічний метод, філологічний метод (конкретну характеристику цих методів — див: *Перетц В. Н.* Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучений. Методы. Источники. — С. 96–221, 329–341). Сам В. М. Перетц був прихильником філологічного методу, який у його потрактуванні наближається до майбутнього формального методу в російському літературознавстві, правда, за винятком тих власне теоретико-літературних проблем, які формальна школа студіювала. Учений зупинився на твердженні, що „історія літератури розглядає формальний бік пам'яток, його еволюцію, залишаючи вивчення змісту історикові культури” (там само. — С. 219, 221). Класифікація В. М. Перетца потребує скрупульозного порівняння з пізнішими варіантами опису методного арсеналу науки про літературу, включаючи й новітні (див., наприклад: *Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики. — Прага, 1925; Академические школы в русском литературоведении. — М., 1975; *Зинченко В. Г., Зусман В. Г., Кирнозе В. Г.* Методы изучения литературы. Системный подход: Учеб. пособие. — М., 2002, — а також рецензію на останню книгу: *Зенкин С.* Дидактический материал. Заметки о теории. 6 // Новое литературное обозрение. — М., 2003. — № 63. — С. 328–329), та це тема для самостійного розгляду.

⁴⁹ Не дарма Галін Тіханов назвав свою статтю „Почему современная теория литературы возникла в Центральной и Восточной Европе?” (див.: Новое литературное обозрение. — М., 2002. — № 53. — С. 75–88).

⁵⁰ До речі, діяльність школи рецептивної естетики можна співставити з розгортанням у радянському літературознавстві історико-функціонального вивчення літератури (див.: Русская литература в историко-функциональном освещении. — М., 1979. — 304 с.; Литературные произведения в движении эпох. — М., 1979. — 288; Время и судьбы русских писателей. — М., 1981. — 344 с.). Проте варто зазначити, що певні спільності тут зовсім не означають збігу чи тотожності. Історико-функціональне вивчення літератури у тих засадах, як їх

структурно-семіотичний напрям у західноєвропейському (К. Леві-Стросс, Р. Барт, У. Еко й ін.) і східноєвропейському варіантах (структурна поетика Ю. М. Лотмана), постструктуралізм та деконструктивізм (М. Фуко, Ж. Дерріда, П. де Ман)⁵¹. Уже сам перелік показує, що, по-перше, в актуалізації теоретико-літературної проблематики брали участь напрями і школи як неопозитивістського, так і не- або навіть антипозитивістського спрямування, а, по-друге, що тут переважають напрями, які не є суто літературознавчими, а розглядають спільний з літературознавством об'єктний матеріал з різних предметних точок зору і в площині різногалузевих цілепокладань і проблематики. Можливо, саме тому в ХХ столітті виникла тенденція, розглядати і репрезентувати теорію літератури як міждисциплінарну галузь, розвиток якої повинен базуватися на синтезі різних наукових дисциплін⁵².

Разом з тим концентрація теоретико-літературної проблематики у площині розгортання різних філософських чи філософсько-естетичних напрямів ХХ століття набуває принципово методологічного значення, отримує суто практичне спрямування, зосереджуючись на питанні про теоретичні засади і засоби рефлексивного аналізу літературної практики й історико-літературного досвіду, стосується спеціальної методології практичних літературознавчих дисциплін і перш за все історії літератури і літературної критики. Саме у цьому розумінні, як на мене, демонструють свою слухність думки С. Павличко щодо

виклали Н. В. Осьмаков і М. Б. Храпченко (див.: Русская литература в историко-функциональном освещении. — М., 1979. — С. 5–40; Время и судьбы русских писателей. — М., 1981. — С. 3–19), споріднене школі рецептивної естетики лише у певній локальній проблематиці і є явищем не тільки вужчим за своїм власне теоретичним підґрунтям, але й дещо іншим за своїм цільовим спрямуванням. Зокрема, історико-функціональне вивчення літератури репрезентувало себе в радянському літературознавстві як один з методів практичної історії літератури, тоді як німецька естетика рецепції (Rezeptionsästhetik) чи американська „критика читацької реакції” (Reader-response Criticism) є напрямиами перш за все теоретичного літературознавства, зосереджені на власне теоретичних проблемах, а в методологічному полі — на певному теоретичному синтезі (див. про це: Антологія світової літ-критич. думки. — С. 261–262; Зарубежное литературоведение 70-х годов: Направления, тенденции, проблемы. — М., 1984. — С. 247–265).

⁵¹ Див. про це, напр.: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. — Львів, 1996. — (Вид. друге, доп. — Львів, 2002); Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с фр. и вступит. ст. Г. К. Косикова. — М., 2000 й ін.

⁵² Така тенденція до синтезу спостерігається, скажімо, у літературознавчому структуралізмі (див., наприклад: Лотман Ю. М. Анализ поэтического. Структура стиха. — Л., 1972), в „колі Бахтіна”, у представника Йельської школи деконструктивізму американського літературознавця Поля де Мана (див.: Ман. П. де. Опірність теорії <1982> // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. — Львів, 1996. — С. 480–494; Вид. 2, доп. — Львів, 2002. — С. 641–659).

необхідності „теоретичного оздоровлення” українського літературознавства, під яким розуміється не миттєве („одним ударом”, як пише дослідниця) його звільнення від усіх проблем, а діяльність, у процесі якої повинні реалізуватися „поширення теоретичних можливостей нашої науки, її багатоголосне теоретичне звучання, її внутрішня, як сказав би Бахтін, діалогічність”⁵³.

При цьому всілякої підтримки заслуговує і присутній у цитованій роботі С. Павличко дух методологічної толерантності, поєднаної зі здоровим критицизмом, без якого, за її ж словами, „неможлива жодна теорія”⁵⁴ (і додаю — жодна методологія). І загалом у даній роботі С. Павличко явно проглядається її власне методологічне спрямування, бо коли дослідниця опікується станом теоретичного підґрунтя українського літературознавства, то фактично йдеться про його *методологічний* стан (сфера засобів, процедур, інструментарію літературознавчої роботи)⁵⁵.

У цьому відношенні коли С. Павличко закликає „переглянути історію літератури й літературну історію”⁵⁶ на основі... *певної філософії*⁵⁷, то це зовсім

⁵³ Див.: Павличко С. Д. Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві // Павличко С. Д. Теорія літератури / Передм. М. Зубрицької. — К., 2002. — С. 487.

⁵⁴ Це стосується, скажімо, ставлення С. Павличко як до радянського літературознавства, так і до західних теорій. Стосовно першого дослідниця пише, що „донедавна українське радянське літературознавство мало нібито спиратися на ідеї марксизму з його соціальним релятивізмом, хоча насправді цього не відбулося” (Павличко С. Д. Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві. — С. 486). А говорячи про психоаналіз у сфері науки про літературу, цитує „знаменитий вислів” австро-англійського економіста і філософа ХХ століття Фрідріха Августа фон Гаєка про те, що „наші нащадки назвуть нашу епоху часом забобонів, пов’язаних головним чином з іменами Карла Маркса і Зигмунда Фрейда” (там само. — С. 487). І стосовно феміністичної критики, яку С. Павличко вважає „найбільш перспективною течією серед тих, що аналізують зміст”, читаємо: „...не будемо забувати про її межі, за якими закінчуються продуктивні ідеї й залишаються банальні і вторинні політично забарвлені лозунги” (там само. — С. 488). Єдиний випадок, де, як на мене, не можна погодитися з С. Павличко, це з її однозначно негативною оцінкою літератури соціалістичного реалізму, якій, на її думку, місце виключно „в історичному, а може, навіть в психіатричному музеї” (там само. — С. 484). Гадаю, що значно ґносеологічно продуктивнішою є позиція А. Синявського, викладена ним ще 1957 року у вищезазначеній (див. покликання 31) статті „Что такое социалистический реализм”.

⁵⁵ С. Павличко пише: «Бракує добрих історій, добрих біографій, описових, ґрунтовних, так званих „не теоретичних” досліджень окремих періодів. Але останні не з’являться, якщо не з’являться нові теоретичні (читай: методологічні — І. К.) підходи, *інструменти досліджень*, не виробиться новий понятійний апарат. *Можлива нетеоретичність літературознавчого твору — міф*» (Павличко С. Д. Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві. — С. 485. Курсив мій — І. К.). Показовою є також і сама назва даної роботи С. Павличко.

⁵⁶ Вживання С. Павличко диференційованих термінів „літературна історія” та „історія літератури” примушує згадати В. М. Перетца, який ще на початку ХХ століття теж розрізняв *літературну історію* (Litteraturgeschichte, histoire littéraire), яка „охоплює все написане на даній мові, містить відомості про авторів і пам’ятки”, та *історію літератури* (Geschichte der Litteratur, histoire de la littérature), тобто „внутрішню історію літератури” (див.: Перетц В. Н. Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучения. Методы. Источники. — С. 91).

не означає, що „певна філософія” має стати єдиною методологією літературознавства загалом⁵⁸, а говорить лише про те, що напрацьовані певними філософськими напрямками чи школами ХХ століття світоглядні ідеї і способи аналізу літературних явищ (загалом — коди, як сказав би структураліст), повинні бути застосовані на новому для себе матеріалі української літератури, причому не для того, щоб отримати додаткове підтвердження своєї чинності, а для того, щоб відкрити в самому цьому матеріалі нові інтерпретаційні пласти („ще не відкриту українську літературу”, у формулюванні С. Павличко⁵⁹) і цим репрезентувати його, та й себе (через створені власні літературознавчі тексти), як реальних і повноправних (а не риторичних чи формальних) учасників світового культурного діалогу.

Так чи інакше, але сучасна доба наполегливо вимагає від українського літературознавства (і не тільки від нього одного) принципової зміни звичних по минулому методологічних пріоритетів, базових філософсько-естетичних принципів вивчення літературно-художніх практик. Тенденція ця проявляється по-різному, найчастіше з невинуватою покvapливiстю, коли прагнуть просто механічно замінити попередні вихідні теоретичні постулати на протилежні. Можна вказати і на інший варіант, коли намагаються так само механічно (без належного засвоєння і неминучої при ньому трансформації) перенести на український гуманітарний ґрунт певні теоретичні концепції і методики західної літературної критики ХХ століття. Але подібна заміна зовсім не свідчить про якісні зміни у структурі гуманітарно-гносеологічного мислення, так як на місце одних штампів-заклинань приходять інші такі ж штампи-заклинання. Та як би

⁵⁷ Павличко С. Д. Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві. — С. 486. (Курсив мій — І. К.).

⁵⁸ Не випадково С. Павличко не береться відповідати на питання: „Якою має бути ця філософія”, добре бачачи, що „стан справ у сучасній філософії... характеризує криза” (там само. — С. 486). Крім того, вона цілком свідомо і того, що „всі філософії... мають вразливі сторони” (там само. — С. 487; про сучасні стосунки між філософією, літературознавством і його методологією див. докл. Козлик І. В. Методологія літературознавства як актуальна проблема. Стаття перша // Зарубіж. літ в навч. закл. — К., 2003. — № 9. — С.4–6).

⁵⁹ Павличко С. Д. Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві. — С. 488. „Ми, звичайно, не знайдемо в ній <українській літературі> нових творів, але. Відкинувши пафос, риторику й іконопоклонство, проаналізуємо її мову, її внутрішню логіку, діалектику боротьби в ній різних ліній і традицій” (там само).

там не було, питання методологічних і теоретичних орієнтирів вибудовування сучасного українського літературознавчого дискурсу варте того, щоб про нього поговорити спокійно і виважено, розкласти його аналітично, витримуючи певну логіку і послідовність. Це потрібно для того, щоб чітко з'ясувати, від чого конкретно потрібно свідомо відмовитися і де саме шукати нові, насправді перспективні методологічні і теоретико-концептуальні орієнтири подальшого розвитку української науки про літературу, зокрема такі орієнтири, які б дозволили вітчизняному літературознавству вибудувати власні форми сучасної наукової метамови і цим ефективно інтегруватися у світовий літературознавчий і загальнокультурний простір у ролі активного національно-культурного суб'єкта світового гуманітарного діалогу.

Таким чином, питання, яким Т. Гундорова почала свою статтю: „Чи потребує гуманітаристика в Україні нової методології з так званого Заходу?” отримує значно ширше змістовне наповнення і тому вимагає переведення у інший регістр формулювання: гуманітаристика в Україні вимагає постійної власної роботи по забезпеченню належної з точки зору наявної сьогодні соціокультурної ситуації Постмодерну методологічної культури своєї діяльності і саме з огляду на це потребує постійної поінформованості й систематичної власної адаптаційної аналітики методологій, які активно функціонують у літературознавстві різних культурних зон світу.

КОЗЛИК ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ — кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури і французької мови Інституту філології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Домашня адреса: вул. Довга 40 кв.9, Івано-Франківськ-19, 76019, дом. тел. 78–53–71, E-mail: kozlyk@rambler.ru